

Eponímia mèdica catalana. La síndrome de Burnand-Sayé

Josep-Eladi Baños¹, Elena Guardiola^{1,2}

¹Departament de Farmacologia, de Terapèutica i de Toxicologia, Universitat Autònoma de Barcelona.

²Unitat d'Informació i Documentació Mèdica, Departament de Recerca i Desenvolupament, Q. F. Bayer, Barcelona.

L'epònim

"Síndrome de Burnand-Sayé. Granúlia freda tuberculosa^{1,2}, també coneguda com granúlia crònica³ o síndrome de Sayé-Burnand"^{} (veure Nota).*

L'home

Lluís Sayé i Sempere (Figura 1) nasqué a Barcelona el 19 de febrer de 1888. La seva fou una vida dedicada de forma gairebé exclusiva a la tuberculosi, potser perquè dos dels seus germans moriren d'aquesta malaltia i el tercer la patí també encara que pogué recuperar-se després d'una estada al sanatori suís de Davos⁴, el mateix que inspirà Thomas Mann la seva obra 'La muntanya màgica'.

Cursà els estudis de Medicina a Barcelona on es llicencià amb premi extraordinari (1911). Del seu interès precoç per la fisiologia és una mostra el fet de que, encara estudiant, presentà, junt amb Joan Baptista Darder, una comunicació en el Congrés Internacional de Tuberculosi celebrat a Barcelona l'any 1910 amb el títol '*Las opsoninas en la tuberculosis pulmonar*'. Un altre exemple d'aquesta precocitat fou el que l'any següent Sayé i Jacint Reventós practicaren a l'Hospital Clínic de Barcelona el primer pneumotòrax realitzat per tractar la tuberculosi a l'Estat Espanyol. Cal recordar que aquest procediment, inventat per Forlanini, fou consagrat ràpidament com una important opció terapèutica que només s'abandonà quaranta anys després amb l'ús generalitzat dels fàrmacs antituberculosos.

Després de llicenciar-se, Sayé entrà com a metge intern a la càtedra de Patologia General d'Eusebio Oliver Aznar. Amb Joan Baptista Darder, un bon coneixedor de

FIGURA 1. Lluís Sayé i Sempere (1888-1975).

la prova de la tuberculina, i Jacint Reventós varen convèncer Oliver per tal que els autoritzés muntar un dispensari i en ell iniciaren l'assistència dels malalts tuberculosos⁵. Poc després, la repercussió obtinguda amb la realització de pneumotòrax terapèutics va permetre la dedicació d'una sala per malalts tuberculosos a l'Hospital Clínic, gràcies a un donatiu del barceloní Joaquim Sans, que fou posada sota la direcció de Sayé⁶. L'experiència guanyada li permeté doctorar-se a Madrid l'any 1912 amb la tesi "*Tratamiento de la tuberculosis pulmonar por el neumotórax artificial*"⁷. L'any 1913 obtingué per oposició el títol de professor auxiliar numerari d'Anatomia Patològica i Patologia General a la *Universidad de Valladolid*, que abandonà poc temps després per continuar la seva tasca a Barcelona, on continuà com a professor auxiliar de Fisiologia a la càtedra de Pi i Sunyer. L'any 1914 fou pensionat per la *Junta de Ampliación de Estudios* per a perfeccionar els seus coneixements en fisiologia al servei del professor Brauer a l'Hospital Eppendorf a Hamburg. La seva estada, però, fou inte-

Correspondència: Dr. Josep-E. Baños
Departament de Farmacologia, de Terapèutica i de Toxicologia
Facultat de Medicina
Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra
Tel. 93 581 1964
Fax 93 581 29 86
Adreça electrònica: JosepEladi.Banos@uab.es

rrompuda per l'esclat de la I Guerra Mundial. El 1919, creà *Archivos Españoles de Tisiología*, la primera revista especialitzada sobre tuberculosi a Espanya⁸.

Encara que era molt jove, Sayé ja era conegut i la seva tasca en l'àmbit de la tuberculosi despertava gran interès. En pocs anys però la seva capacitat de treball i d'organització quedà palesa quan l'Institut d'Estudis Catalans va crear l'any 1918 el Centre d'Estudis Sanitaris amb la finalitat de recollir dades sanitàries que poguessin ser emprades per resoldre els problemes de salut de Catalunya⁹. En aquest moment es creà un grup de treball sobre la tuberculosi dirigit per Sayé i en el que tingué un paper rellevant Tomàs Seix. Les dades obtingudes per aquest últim permeteren bastir l'informe 'Mortalitat tuberculosa a Catalunya i especialment a Barcelona' que aconsellà la fundació del Servei d'Assistència Social dels Tuberculosos de Catalunya que fructificà amb la creació d'un dispensari que, sota la direcció d'en Sayé i l'organització d'en Seix, inicià les seves activitats al carrer de Radas, al Poble Sec, el 23 d'abril de 1921⁴. Malgrat que l'aspecte exterior era molt pobre (era fins i tot anomenat la 'barraca'), es convertí en un centre molt important d'assistència clínica i d'irradiació científica, i allà inicià les vacunacions de Calmette-Guérin (BCG) l'any 1924. Aquest dispensari treballà a un ritme molt menor durant la dictadura de Primo de Rivera, però l'arribada de la Generalitat republicana permeté la construcció d'un de nou en els carrers Goya-Torres Amat, conegut com Dispensari Central Antituberculós (Figura 2), obra dels arquitectes Josep L. Sert, Joan B. Subirana i Josep Torres, que s'inaugurà el gener de 1937 quan Sayé ja era fora de Catalunya⁶.

L'època transcorreguda des de la seva llicenciatura fins el seu exili veié com Sayé desplegué una extraordinària activitat professional. L'arribada de la Universitat Autònoma de Barcelona li va permetre ser nomenat professor agregat de Tisiologia a la Facultat de Medicina⁷. Poc després, Sayé demanà al Patronat de la Universitat la creació de l'Obra Antituberculosa de la Universitat Autònoma, que li fou concedida el 18 d'octubre del mateix any. Inicialment es realitzava el reconeixement clínic i radiològic de tots els alumnes d'ingrés i dels tres primers cursos de medicina, però l'any següent es feu extensiva a la totalitat dels alumnes de medicina i als tres primers cursos de les altres facultats⁸.

Sayé assolí un dels llocs més notables de la medicina catalana de la seva època. A la direcció del servei de Tisiologia de l'Hospital Clínic, del servei d'Assistència Social de Tuberculosos de Catalunya, del servei de Tisiologia de la Quinta de Salut l'Aliança, de l'Obra Universitària Antituberculosa i la seva dedicació universitària, hi afegia una important activitat a la pràctica priva-

da. I, a més, viatjava amb freqüència: anava a Madrid i a París mensualment per acudir a sessions científiques i a Portugal per a la supervisió de sanatoris³. Tota aquesta frenètica activitat féu que Sayé es convertís en un dels metges catalans més coneguts i amb més prestigi a l'estranger. Com a prova, fou un dels primers que publicà una obra científica fora de l'Estat Espanyol. Assistia a les reunions de l'*Institut Pasteur* de París i la seva figura era reconeguda a molts països, especialment d'Iberoamèrica. Així, l'any 1927 el govern argentí el convidà a donar una sèrie de conferències a la *Universidad de Córdoba*. Després anà a Nova York pensionat per la *Rockefeller Foundation* per estudiar l'obra antituberculosa nord-americana. Aquesta reputació científica fou reconeguda amb múltiples distincions i així França el nomenà *Officier d'Académie* (1928) i *Chevalier de la Légion d'Honneur* (1930) i Dinamarca, Cavaller de l'Ordre de Danborg (1926)⁵.

A l'àmbit acadèmic tampoc s'aturava. Junt amb Conrad Xalabarder i Jacint Reventós promogué l'Associació de Tisiologia (1930) de la que fou primer president; aquesta societat esdevingué l'any 1959 l'Associació de Patologia Respiratòria, ja sota la presidència de Jacint Reventós⁸. L'any 1930 fou nomenat membre de la Reial Acadèmia de Medicina de Barcelona on

FIGURA 2. El Dispensari Central Antituberculós Dr. Lluís Sayé, inaugurat l'any 1937.

ingressà amb el discurs 'Les fases inicials de la tuberculosi pulmonar a l'adolescent i a l'adult'. La brillant vida professional de Sayé a Barcelona s'aturà però sobtadament amb l'arribada de la Guerra Civil.

El mes de setembre de 1936 Sayé fou amenaçat per part del marit d'una malalta, fet que, sumat a l'ambient revolucionari de la Barcelona de l'època, li feren deixar Barcelona⁹. Sayé s'exilià a França on residí un any a París; treballà a l'*Institut Pasteur*, aprofitant una invitació del seu director, i escriví el llibre "*La tuberculose pulmonaire chez les sujets apparemment sains*". Fou però convençut per l'uruguaià Abelardo Sanz i l'argentí Lorenzo Armani per viatjar a Sudamèrica⁸. Allí l'obra de Sayé fou molt important: organitzà la lluita antituberculosa a Uruguai, creà el servei d'examen de col·lectivitats, exercí en el dispensari central de Montevideo, donà conferències i cursos, assessorà els governs de Cuba, Perú, Brasil i Xile i fou consultor de l'Hospital Central de Buenos Aires⁸. La seva tasca fou reconeguda amb múltiples distincions, com la medalla de l'Ordre O'Higgins de Xile (1951), el nomenament de *Comendador de la Orden Nacional del Mérito de J. Finlay* a Cuba (1951) i el Doctorat Honoris Causa de la *Universidad Mayor de San Marcos* de Lima l'any 1938⁹. Tanmateix fou nomenat membre d'honor de gairebé totes les societats de fisiologia d'Amèrica Central i Amèrica del Sud i també del nord-americà *American College of Chest Physicians* (1950). A l'Argentina deixà un gran record, i encara l'any 1993 fou homenatjat per la *Liga Argentina contra la Tuberculosis*. A Europa tampoc era oblidat i l'*Institut Pasteur* de París li concedí la medalla de plata pels seus treballs sobre la vacunació antituberculosa (1951).

L'any 1951 Sayé decidí tornar a Barcelona, però ja res era com ho havia deixat a la seva partida quinze anys abans. Comparat amb la seva situació privilegiada d'aleshores, trobà un ambient fred on ja no era ni de lluny qui havia estat ni tenia cap tipus d'influència a la nova societat. Tots els càrrecs que havia ocupat havien desaparegut o estaven ocupats des de feia anys per altres persones. Probablement en el seu aïllament també influí la seva personalitat. Com ha escrit Cornudella⁵, Sayé actuava com a *magister dixit*. Les seves intervencions eren tallants, fruit de la seva gran erudició, la qual cosa desanimava els joves a intervenir a les reunions. Oriol Anguera³ ha escrit que 'A Sayé el van marcar, més que la poca guerra que va viure, els 16 anys d'exili, car al seu retorn va trobar diferent allò que havia deixat, i no va encertar els mitjans de comunicació adequats per a entendre què passava. Sayé mai no havia tingut en compte 'els altres'. Publicava i no anomenava els seus col·laboradors. Et demanava que fessis coses que no sabies per a què les volia, i mai no et deia si les havia utilitzades ni per què no les utilitzava... Torna el

mestre Sayé i ja no té capacitat de convocatòria, ja no té deixebles, ja no té alumnes, ja no té col·laboradors, ja no té res més sinó un buit que se li torna un infern.' Cornudella és de la mateixa opinió⁸: 'Lluís Sayé era erudit, dogmàtic, amb una gran projecció científica a Europa i Amèrica Llatina... el seu to mordaç i irònic retreia la gent jove i li restava simpatia. La ressaca que va deixar aquest tarannà va influir molt en la fredor que trobà al seu retorn de l'exili'.

A la seva tornada, l'única activitat pública que li van permetre fou la vacunació amb BCG dels nounats de la Casa de Maternitat i la dedicació a l'Obra Antituberculosa Universitària que realitzà gratuïtament⁸. Però l'any 1954 l'arribada del nou catedràtic de Patologia General, Arturo Fernández Cruz, va canviar la situació. Ordenà que les revisions dels estudiants es fessin dins de la seva càtedra, encara que es permetia que en Sayé fos "vivaquejant", en paraules de Cornudella⁵, i vacunés les infermeres a l'obra antituberculosa⁷.

Encara, però, la seva figura era respectada en molts ambients científics catalans. Així, set anys després de la seva tornada publicava "*Tratamiento y profilaxis de la tuberculosis pulmonar*" (Barcelona, 1958) i l'any 1963 la Societat Catalana de Biologia li demanava el discurs inaugural del curs, que donà amb el títol de 'L'obra antituberculosa internacional'. El mateix any, Pedro i Pons, que se l'estimava molt, li encarregà cinc lliçons magistrals sobre tuberculosi per a la seva càtedra que foren publicades a *Medicina Clínica* l'any següent. També aquell any fou elegit vicepresident de la Reial Acadèmia de Medicina i, poc després, l'Acadèmia de Ciències Mèdiques li lliurà un diploma d'honor.

Els darrers anys de la seva vida no foren gens feliços. Acostumat a treballar sense aturar-se, visqué molt malament la seva jubilació que, a més, li fou comunicada de la pitjor manera: mitjançant un 'ofici' lliurat per un bidell el dia abans de complir setanta anys. Poc després se'l cominà a deixar lliures les dependències de l'Obra Antituberculosa on encara seguia treballant. Domingo⁹ descriu la forma en què això succeí: 'Quan no li restava més que el Servei Antituberculós de la Universitat, que havia fundat al primer pis de l'Escola de Medicina, un dia va haver de sentir de la seva infermera, seva perquè ell mateix la pagava, les paraules següents: "De part del senyor Degà de la Facultat de Medicina, tinc l'encàrrec de dir-li que reculli tot el que sigui seu, i em deixi la clau, perquè ací pensen d'instal·lar-hi altres serveis" Quan arribà a casa seva, Sayé digué a la seva esposa: 'La meua vida és acabada'. Per Oriol i Anguera³, la seva mort s'inicià en aquell moment encara que no es materialitzés fins vint-i-quatre anys després. A conseqüència d'una arteriosclerosi cerebral diagnosticada l'any 1964 per Belarmino

Rodríguez Arias, Sayé entrà en un estat de desorientació que es complicà amb un estat demencial que el portà a una vida purament vegetativa. Fou ingressat al servei de Francesc Vilardell a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau on morí el 27 de juny de 1975. La seva dona, Mirka, el cuidà fins al final, però també emmalaltí greument i morí sis setmanes després⁴.

Quan es trobava ja en una situació d'absoluta desconexió amb la realitat, Sayé rebé un nou reconeixement institucional. El 6 de novembre de 1972 la Comissió Permanent del *Patronato Nacional de Enfermedades del Tórax* de Madrid, a proposta del seu secretari general Carlos Zurita, va acordar per unanimitat conferir el nom de Lluís Sayé al Dispensari Central Antituberculos de Barcelona⁵. En l'edifici inaugurat l'any 1937 hi conviuen a l'actualitat el Centre de Prevenció i Control de la Tuberculosi Dr. Lluís Sayé, el Dispensari Central de Malalties del Tòrax i el CAP Lluís Sayé.

L'obra de Sayé i la seva contribució a la lluita antituberculosa

L'obra escrita de Sayé és molt àmplia, ja que publicà centenars de treballs i quinze llibres, entre els que destaquen "*Profilaxis de la tuberculosis*" (Barcelona, 1924), "*Quimioteràpia de la tuberculosis*" (Barcelona, 1927), "*Pneumolyse intrapleurale*" (París, 1932), "*Crisoteràpia de la tuberculosis*" (Barcelona, 1933), "Les noves orientacions de la lluita antituberculosa i la seva aplicació a Catalunya" (Monografies Mèdiques 68-69, Barcelona, 1933), "*La tuberculose pulmonaire chez les sujets apparemment sains et la vaccination anti-tuberculeuse*" (París, 1938), "*Doctrina y práctica de la profilaxis de la tuberculosis*" (Buenos Aires, 1940) i un tractat de dos volums titulat "*La tuberculosis tráqueo-bronco-pulmonar*" (Buenos Aires, 1950), en col·laboració amb Diego Hernández Luna i Álvaro Benze, considerada com la seva contribució més important. Després del seu retorn a Catalunya, publicà "*Tratamiento y profilaxis de la tuberculosis pulmonar*" (Barcelona, 1958).

Entre les múltiples contribucions d'en Sayé, la més important és sens dubte la lluita antituberculosa, de la que és reconegut unànimament com el seu iniciador a Espanya⁶. Com ja s'ha esmentat, la vacunació BCG fou introduïda per Sayé el mes de novembre de 1924, poc després d'iniciada a França, amb la col·laboració de Pere Domingo (que preparava les vacunes al Laboratori Municipal), de Tomás Seix i Manuel Miralbell. De l'èxit del programa parla el fet que l'any 1934 ja es vacunessin el 58,8% de tots els nadons, el segon lloc del món entre les nacions on es practicava la vacunació¹¹. Els resultats cada vegada més positius amb la vacuna BCG portaren a que el govern republicà aconsellés la seva utilització el 1931 i

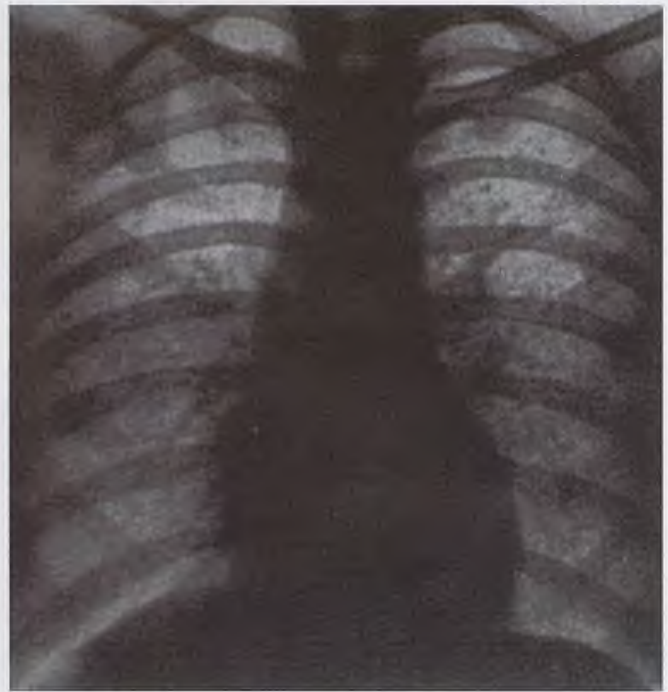

FIGURA 3. Imatge radiològica de la granúlia freda o síndrome de Burnand-Sayé¹².

l'any 1933 es vacunava ja a tots els nadons¹⁰. L'obra de Sayé fou interrompuda per la Guerra Civil i una de les conseqüències fou la inexistència d'un pla espanyol de vacunació fins el Congrés Internacional de BCG l'any 1948. Quan Sayé tornà, la fisiologia havia canviat considerablement, doncs l'aparició de la quimioteràpia antituberculosa féu que la malaltia deixés de ser l'epidèmia blanca per convertir-se en una malaltia en regressió i curable amb els nous medicaments. Sayé formà part dels homes que havien aconseguit el triomf sobre una de les plagues que causava mort i patiment des de feia segles. No visqué, però, el temps suficient per veure com la malaltia tornava a esdevenir de nou una amenaça a la fi del segle XX.

La síndrome de Burnand-Sayé

La gènesi del descobriment de la síndrome que es coneixeria com "síndrome de Burnand-Sayé" (Figura 3) la descriu amb detall Josep Cornudella a la que considerem com a millor obra disponible sobre Sayé⁴:

"Un ejemplo de estas desazones fue el episodio-problema, nimbado de frenesí, de la tuberculosis hematogena, en la década de los treinta. Sayé se lanzó a él con su característica impetuosidad. Incluso descubrió una forma clínica, la 'granulía crónica o fría', ligada a aquella patogenia, que los Anales de la Tisiología denominaron de Sayé-Bournand* (veure Nota). Una forma de bacilosis pulmonar de evolución lenta, con poca sintomatología, que por la génesis de conducción sanguínea no era tribu-

taria de colapsoterapia, sino de la auroterapia; en aquellos momentos en plena moda. La temática dio lugar a brillantes polémicas protagonizadas por la flor y nata de los tratadistas tisiólogos europeos: Brauening, Pagel, Raedeker, Simón y, naturalmente, Sayé. Incluso le dedicó cursillos monográficos de tuberculosis hematógena"⁴.

René Burnand (1882-1960), metge francès nascut a Versalles i mort a Lausana, i Lluís Sayé van publicar l'any 1924 un treball en què descriuen 26 observacions de l'anomenada granúlia crònica, freda o miliar crònica¹³. Aquestes formes de tuberculosi miliar crònica, gairebé sempre apirètiques, es prolongaven durant mesos i anys i de vegades acabaven amb meningitis tuberculosa, i d'altres amb una ràpida afectació pulmonar; no era infreqüent que curessin espontàniament de forma completa. Per Burnand i Sayé, la propagació lenta d'aquestes formes es realitzaria per via exclusivament limfangíctica; és a dir, a través dels limfàtics intersticials del pulmó.

Agraïments

Els autors volen manifestar el seu agraïment a Pere de March i Ayuela per la clarificació sobre el nom de la síndrome, i a Jorge Molero pel lliurament de la documentació que ens ha permès aclarir aquest punt i oferir la imatge radiològica de la Figura 3.

NOTA

*El Diccionari Enciclopèdic de Medicina, en les seves dues edicions, inclou la síndrome a què fem referència com "síndrome de Burnand-Sayé". Altres autors, com Cornudella, esmenten la "síndrome de Bourmand-Sayé". La recerca exhaustiva a la bibliografia no ha donat referència de cap Burnand o Bourmand vinculat a la recerca de la tuberculosi, però sí de René Burnand, un important tisiòleg francès. El Dr. Pere de March i Ayuela ens ha manifestat que sempre ha sentit parlar de "síndrome de Burnand-Sayé" i no de les altres possibilitats. A més, tal com s'explica al text, en la publicació original de la síndrome els autors són Burnand i Sayé. Per totes aquestes raons, creiem que la denominació de l'epònim hauria de ser la que proposem i no la del Diccionari Enciclopèdic de Medicina.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

1. Foz M, Llauredó E, Ramis J, coordinadors. Diccionari Enciclopèdic de Medicina. 2ª ed. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2000; 1679.
2. Diccionario terminológico de ciencias médicas. 12ª ed, reimpresión ampliada. Barcelona: Salvat editores, S. A., 1990; 1044.
3. Oriol Anguera J. El Dr. Sayé abans i després del seu exili. Ann Med 1997; 63: 1676-1678.
4. Cornudella J. Estudio biográfico del Profesor Luis Sayé Sempere. Publicaciones de la Real Academia de Medicina de Barcelona, vol.1. Barcelona: Editorial Rocas, 1979.
5. Cornudella J. La Pneumologia a Catalunya. Barcelona: Real Acadèmia de Medicina de Barcelona, 1973.
6. Seix T. Sayé organitzador de la lluita antituberculosa. Ann Med 1977; 63: 1665-1669.
7. Corbella J. L'obra científica del Doctor Lluís Sayé i Sempere. Gimbernat 1993; 20: 143-163.
8. Cornudella R. Història de la Pneumologia a Catalunya. Barcelona: Hacer Editorial, 1999.
9. Domingo P. Lluís Sayé i la profilaxi de la tuberculosi. Ann Med 1977; 63: 1679-1685.
10. Bágüena MJ. La tuberculosi i la seva història. Col·lecció Històrica de Ciències de la Salut. Barcelona: Fundació Uriach 1838, 1992.
11. Casassas O. La medicina catalana del segle XX. Barcelona: Edicions 62, 1970.
12. Burnand R, Sayé L. Granulies froides et granulies croniques. Ann Méd 1924; 15: 364-386.
13. Constantini G. Elementos de Tisiología. Madrid: Espasa-Calpe, 1944; 89.